

A német alkotmány vitája folyt tovább, a nemzetközi újjárendezés liberális modelljei viszont lassan elvesztették aktualitásukat. Már csak elvi jelentősége volt annak, s nem a tervezetsekhez tartozik, hogy Gagern 1849 elején, immár – hatalom nélküli – „német” (frankfurti) miniszterelnökként, Schwarzenberg osztrák miniszterelnök abszolutista hetvenmillió Mitteleuropa-tervével szemben is kitartott a nemzetállamok Európája mellett. *„Nem zárkóznék el a becsvágy elől, hogy egy ilyen nagy nemzethez tartozzam. De korunk uralkodó eszméje a szabadság kifejlése nemzeti alapokon... A nemzetiség eszméjével nem lehet összeegyeztetni, hogy itt tucatnyi idegen nemzettel tanácskozzunk.”*

Frankfurt napja ekkorra már leáldozott. Új csillagórák jöttek.

Gángó Gábor

BIRODALMI PATRIOTIZMUS

Eötvös József 1849-ből fennmaradt kéziratához

Eötvös 1849 tavaszán írott, három fejezet terjedelmű kéziratot töredékét EÖTVÖS JÓZSEF ELSŐ POLITIKAI-FILOZÓFIAI SZINTÉZIS TERVE címmel korábban már közzétettem.¹

Ez a kis írás a magyar 1848 historiográfiájában némiképp szokatlannak tűnő kérdéseket vet fel: nem arra irányítja a figyelmet, ami elválasztja, hanem arra, ami összeköti a *Vormärz* korának politikai gondolkodását 1848 elméleti eredményeivel, az Osztrák Birodalom nyugati felét a magyar korona országaival. Eötvösnek a Habsburg Monarchia múltjáról, jelenéről és jövőjéről ilyen szókimondással sehol másutt ki nem fejtett alapvető nézeteit éppen az eredetiség teljes hiánya teszi eszmetörténetileg érdekessé: arra mutat rá, hogy Eötvös politikai oeuvre-jének egésze a birodalmi értelmiség beidegződéseinek és értékpreferenciáinak ismerete nélkül aligha érthető meg igazán.

Eötvös osztrák hazafiságának tartalmát ennek megfelelően a birodalmi gondolatot (lényegében: e hazafiság tárgyát) kimunkáló szerzők idevágó megállapításainak előterében fogom szemügyre venni.

Az „összbirodalmi gondolat (vagy eszme)” kifejezés az osztrák történetírás sokat használt terminusa: tartalmának meghatározása a kutatás állandó tárgyát képezi. A szó megalkotását Hermann Ignaz Bidermann-nak, a GESCHICHTE DER ÖSTERREICHISCHEN GESAMT-STAATS-IDEE 1526–1804 (AZ OSZTRÁK ÖSSZBIRODALMI GONDOLAT TÖRTÉNETE 1526–1804) szerzőjének szokás tulajdonítani. Furcsamód Bidermann munkája már korszakhatárainál (de irányánál) fogva sem, s a követőjének tartott Josef Redlich nagy szintézise, az ÖSTERREICHISCHE STAATS- UND REICHSPROBLEM (AZ OSZTRÁK ÁLLAM ÉS BIRODALOM PROBLÉMÁJA) kötetei is csak részben foglalkoznak azokkal a kérdésekkel, melyeket ma a kutatás érinteni szokott. Nem annyira a Bidermann által tárgyalt birodalmi kormányzat- és hivataltörténet tanulságai alkotják az összbirodalmi gondolat tartalmát, mint sokkal inkább ama (főleg XIX. századi) néze-

tek, melyek a soknemzetiségű birodalom önazonosságának kérdését, az egységét fenyegető veszélyeket, illetve az egység megőrzésének különféle módozatait érintik.

Az összbirodalmi gondolat háttérében meghúzódó alapdilemmának talán legtömörebb és leglényegretörőbb megfogalmazása František Palackýnál található meg *ÖSTERREICH'S STAATSIDEE (AUSZTRIA ÁLLAMESZMÉJE)* című kötetének legelején: „*Van-e saját célja, saját rendeltetése és saját hivatása ennek az államnak? [...] Élő szervezet-e, amelynek bizonyos mértékű erőre, hatalomra és a maga belső berendezkedésére van szüksége az élethez? – avagy országok és népek pusztá konglomerátuma, amely véletlenül, a hadiszerencse vagy szerencsés házassági szerződések által létrejött, és amelyet csak a kard tart össze?*” (Palacký, 1866:1.)

A Habsburg Birodalom mély belső válsága legalább annyira politikai elemzések tárgya volt a múlt században, mint Európa másik széthullófélben levő államalakulatának, a Török Birodalomnak a sorsa. Az utolsó osztrák birodalmi patrióták egyike, Jászi Oszkár gyűjtött össze számos olyan politikai helyzetelemzést *A HABSBURG-MONARCHIA FELBOMLÁSA* című nagy munkájában, melyek a birodalom válságának legfőbb okait tárják fel. Jászinál olvashatók Mickiewicz, Mazzini vagy Marx ama szövegeinek kivonatai, ahol kíméletlen szókimondással jövendölik a birodalom végének hamaros bekövetkezését (Jászi, 1983:76–82.).

Azok a politikai írók, akikről az alábbiakban szó esik – és akik közé Eötvös is tartozik –, korántsem apologétái a Monarchiának. Írásaikban a fent említett szerzőkhöz hasonlóan kísérletet tesznek a válság tényének kimondására és okainak elemzésére. Abban viszont különböznek a többi kritikustól, hogy igennel vagy feltételes igennel válaszolnak a Palacký feltette kérdésekre. Nem a birodalom felbomlasztásán munkálnak, s nem is várják be szenvtelen nyugalommal a minden létezőnek egyszer végét vető örök természeti-történeti törvény beteljesedését, hanem *felelősséget vállalnak* a birodalom jövőjéért, és megóvása érdekében jobbító ötletekkel állnak elő.

Ausztria fennállásának céljára, Ausztria rendeltetésére nézve 1848 mozgalmainak publicistái azokat a válaszokat szokták hagyományosan megfogalmazni, melyeket Joseph Alexander Helfert az osztrák történelemtől írott munkájában (*ÜBER NATIONALGESCHICHTE UND DEN GEGENWÄRTIGEN STAND IHRER PFLEGE IN ÖSTERREICH [AUSZTRIA NEMZETI TÖRTÉNELMÉRŐL ÉS GONDOZÁSÁNAK JELEN ÁLLAPOTÁRÓL]*) 1853-ban mintegy összefoglalásképpen így ismételi meg: „*végül mindig ama nagyszerű történeti tény nyilvánul meg győzedelmes igazsággal, hogy Nagy-Ausztria a Gondviselésből eredő szükségyszerűség, nemcsak az európai erőegyensúly rendszerében, nemcsak mint a nyugat- és kelet-európai műveltség, északi és déli erkölcsök, a román–germán és görög–szláv elemek kapcsolódási és kiengesztelődségi területe, hanem éppígy azoknak az egyes különböző alkotórészeknek az érdekében, javára és boldogulásáért is, amelyekből az idők folyamán hatalmas közös szervezetté kifejlődött*” (Helfert, 1853:53.).

Az összbirodalmi gondolat hívei Ausztria nemzetiségi és kulturális heterogenitásában nem sorscsapást látnak. Ellenkezőleg: annak a jelét, hogy Ausztria a Gondviselés kiválasztotta ország, amelynek küldetése van. „*Ausztria hatalma és egész küldetése három alappilléren nyugszik*” – írja Joseph Chwanetz *ÖSTERREICH'S MISSION ALS KATHOLISCHE WELTMACHT UND ALS EUROPÄISCHE VÖLKERMONARCHIE (AUSZTRIA KÜLDETÉSE MINT KATOLIKUS VILÁGHATALOM ÉS EURÓPAI NÉPBIRODALOM)* című 1850-es röpiratában. „*Az első a katolicizmus, a második a monarchia, a harmadik a népek ügye. Ez egyidejűleg foglalata egy igazi nagy államnak, s erre senki más nem hivatottabb, mint Ausztria. Mintaállamnak, a többi állam példájának akarta teremteni a Gondviselés, ezért egyesített benne minden elemet, amelyből az államok felépülnek, és ezért helyezte Európa közepébe*” (Chwanetz, 1850:3–4.).

A Gondviselés kiválasztotta Ausztria erős, de nem használja ki erejét. „Szükségszerű-e, hogy egy állam, amely az erő, a fejlődés oly sok elemével rendelkezik, mint Ausztria, örökké arra legyen kárthatva, hogy annyi nagy, pompás eredmény láttán saját sehova nem vezető érzéseivel vesződjön?” – teszi fel a később sokszor ismételt kérdést Victor Andrian-Werburg báró híres könyve, 1848 szellemi mozgalmainak egyik előfutára, az ÖSTERREICH UND DESSEN ZUKUNFT (AUSZTRIA ÉS JÖVŐJE) (Andrian-Werburg, 1843:16.). Ha Ausztria kihasználja erejét, mint állam lehet Európában. „Német-Ausztria legyen rá méltó, és ne rettenjen vissza feladatának nagysága előtt, mely nem más, mint hogy hú szövetségben egyformán szabad, egyenjogúsított néptörzsekkel, Ausztria különböző népeinek egységes fejlődése által megtestesítse Európa népeinek szellemét, az emberi nem legfenségesebb megjelenését, legtisztább virágzását” (Jordan, 1849:39.). Chowanetz is e mintaállam alapjainak lerakása érdekében értekezik Ausztria küldetéséről: „Egy korábbi munkában” (DIE MACHIAVEL FÜR UNSERE ZEIT [KORUNK MACHIAVELLIJE], Aachen, 1850 – G. G.) „már megmutattuk, hogyan kell véleményünk szerint berendezni valamely államot. Most ugyanezt különösen az osztrák államra akarjuk vonatkoztatni, ahol feltételek és elhivatottság oly mértékben vannak jelen, mint sehol másutt, és ahol először kell alkalmazni az eljárást – a többi érdekében” (Chowanetz, 1850:8.).

Ugyanis Ausztria nagysága nem önmagáért való célképzet: az erős Ausztriának Európa érdekében is munkálkodnia kell, és pedig hármass európai misszió keretében:

1) Ausztria fennállásának célja az európai erőegyensúly megőrzése.

„Ausztria fenntartása, egysége és erősödése magasztos és fontos ügye és ügye kell hogy legyen nemcsak népemnek, hanem egész Európának, sőt az emberiségnek és a kultúrának”: már Palacký 1848. április 11-i „lemondólevele”-ben (EINE STIMME ÜBER ÖSTERREICHS ANSCHLUß AN DEUTSCHLAND [VÉLEMÉNY AUSZTRIÁNAK NÉMETORSZÁGHOZ VALÓ CSATLAKOZÁSÁRÓL]) olvasható e kitétel (Palacký, 1874:151.), melyet a forradalom publicistái megannyiszor elismételnek. Például Carl Möring a Szibilla-könyv első mondatában („Az osztrák államnak mint többnemzetiségű államnak és monarchiának fennmaradása Európa nyugalmának fenntartásához, a németországi polgári intézmények uralmához és virágzásához s a kelet civilizálásához történetileg és morálisan egyaránt szükséges” [Möring, 1848a:1.]), vagy Franz Schuselka DEUTSCH ODER RUSSISCH? DIE LEBENSFRAGE ÖSTERREICHS (NÉMET VAGY OROSZ? AUSZTRIA LÉTKÉRDÉSE) című 1849-es röpiratában: „Az akarat, hogy »egy szabad, nagy és egységes Ausztria örökkön fennmaradjon«, nagyszabású világtörténeti akarat. Természetes, hogy az osztrák uralkodót és tanácsosait, hogy a birodalom több és legfontosabb részei lakosságának túlnyomó részét ez az akarat tölti el. Minden elfogulatlan politikusnak el kell ismernie, hogy ez Európa akarata. Az európai államrendszer számára szükségszerűség [...] egy nagy, egységes, szabad Ausztria” (Schuselka, 1849:5.).

Schuselka iratának címéből már következtetni lehet a birodalom másik nagy feladatára:

2) Ausztria fennállásának célja az orosz veszély elhárítása.

Palacký is emlékezteti olvasóit (a frankfurti nemzetgyűlés elnökét és tagjait), „mely hatalom lakja földrészünk egész óriás keleti területét”, s hogy „e hatalom, amely már most kolosszális méretűvé növekedett, saját erejéből minden évtizeddel nagyobb mértékben erősödik és emelkedik, mint az a nyugati országokban végbemegy és végbemehet” (Palacký, 1874:151.), bár a pánszláv veszélyre már korábban figyelmeztettek hangok a birodalomban (Wesselényi Miklós SZÓZAT-a 1842-ben, Franz Schuselka DIE ORIENTALISCHE DAS IST RUSSISCHE FRAGE [A KELETI KÉRDÉS: OROSZ KÉRDÉS] című röpirata 1843-ban).² Az orosz terjeszkedés rémével a föderációt szorgalmazó republikánusok is riogatják a kormányt 1848-ban: „Ha nem akar Bécs az orosz határra kerülni – olvashatjuk Julius

Fröbelnél – *akkor középpontjává kell válnia egy szövetségi államrendszernek, amely a Rajnától a Duna torkolatáig terjed*” (Fröbel, 1848:12.). E vélemény néha úgy is megfogalmazódik, hogy nemcsak az orosz, hanem a mindenkori keletről jövő támadások kivédése Ausztria történeti feladata: *„Németország szabadságáért és hanyatló kultúrájáért száz csatában ontotta hősi vérért e kis ország [Ausztria], amikor számára a magyarok és mongolok megújult népvándorlása véres sírt készített. Később Ausztria csapott össze a félholdas barbár áradattal”* (F. K., 1848).

És végül, harmadsorban:

3) Ausztria fennállásának célja a Nyugat műveltségének Keletre való terjesztése.

„Németország és Ausztria képezik a hidat az Északi- és a Földközi-tenger között, a Rajna és a Volga között” – összegez Carl Möring 1848-ban (Möring, 1848a:3.), s ennek megfelelően jelöli ki Ausztria terjeszkedésének irányát: *„Galíciát és Észak-Itáliát Ausztria soha nem fogja megtartani; ellenben amál nagyobb erővel követheti hivatását, mely Magyarország révén osztályrésze lett, hogy a Duna mentét politikai, gazdasági és katonai tekintetben sajátjává tegye, és a civilizáció áldásait elvigye a Balkánra”* (Möring, 1848b:13.).

A küldetés szerepének birodalmon belüli elvállalását illetően a vélemények természetesen eltérhetnek. Egyfelől e kultúrmissziós felfogás gyakran együtt jár Ausztria elsődlegesen német jellegének hangoztatásával: *„Ausztria eredendően német – jelenti ki például Ferdinand Bauernfeld, majd így folytatja: Korábbi feladata az volt, hogy legyőzze a barbárokat, a későbbi pedig: hogy kiművelje őket.”*³ Másrészt akadtak olyan gondolkodók, akik a Habsburg Birodalom részét képező Magyarország szerepét látták kulcsfontosságúnak e tekintetben. Széchenyi e törekvését Kemény Zsigmond emeli ki a MÉG EGY SZÓ A FORRADALOM UTÁN lapjain: *„Széchenyi hitte, miként nem erőszakos nyelvterjesztés, de az értelmi felsőség olvasztó és kibékítő, hódító és megnyugtató ereje által nemzetiségünket oly magas tökélyre lehet emelni, hogy valamint az európai polgárosodást magába átveszi, s keleti sajátosságai szerint önállólag reprodukálja, szintúgy alkalmassá fog válni közvetítőnek kelet és nyugot közt, alkalmassá szellemével keletre hajtva, nagy európai hivatást tölteni be, mert származása és fajrokonsága az elő-ázsiai népekhez közelebbi bejáratot nyit, mint a többi nyugoti nemzeteké; s mert másfelől, nem lévén a szlávoknak a hatalom miatti természetes vetélytársa, mint a germán elem, erkölcsi befolyása kevesebb féltékenységet, gyűlöletet és ellenhatást fejtend a keleti szláv népességnek ki”* (Kemény, 1982:439.).

A másik fő kérdés, mely az összbirodalmi gondolat tartalmának vizsgálatakor felmerül: államnak és polgárainak viszonya. A birodalmi patriotizmus hiányára az elsők között Carl Möring mutatott rá már többször idézett röpiratában: *„A császárságnak 38 millió alattvalója van, de nincs egyetlen politikai értelemben polgára, nincs benne egyetlen ember, aki morális vagy történelmi okokból mint osztrák büszke volna, aki tudatában volna önállóságának, örülhetne ezeknek és dicsekedhetne ezekkel”* (Möring, 1848a:18.). Nemcsak a népre igazak az elmondottak, hanem az állam vezetőire is: *„Az osztráknak nincs hazája! Csak az állam mint monarchia fogalmát ismeri, ha a karrierjében a bráminságig eljutott, amelyet azonban saját magára alkalmaz. [...] Az állam államjogi fogalmáról halvány sejtelve sincs”* (Möring, 1848a:26.).

Az Osztrák Birodalom küldetésére vonatkozóan Eötvös gondolatai, mint említettem, minden eredetiséget nélkülöznek. Alább tárgyalandó kéziratós művében található megállapításai pusztán az osztrák röpirat-irodalomban elterjedt vélemények ismétlésének tekinthetők. Eötvösnek emez eszméi meg is maradtak a kéziratok között: a tárgyalt korszakhoz kapcsolódó kiadott művekben nem esik szó róluk, lenyomatuk csak

közvetetten volna kimutatható. Az igazi kérdés ez esetben a recepció csatornáira: az eszméknek az osztrák politikai gondolkodásban való áramlására vonatkozhatna. Azonban az efféle kérdések megválaszolásához nincs eléggé megdolgozva a forrásanyag. A történeti kutatás e tekintetben még nem haladta meg Erich Voegelin álláspontját a harmincas évekből, aki először figyelmeztetett arra, hogy „a politikai alaptartalmakról alkotott nézeteinek nagy része nem Eötvös báró személyes kiváltsága. Ha ő vette is a fáradságot, hogy a politikai helyzetet a lehető legszélesebb mértékben elemezze és kutatásait publikálja, akkor is megtaláljuk a kortársaknál ugyanezen nézeteket. Ezek nem egyetlen ember felismerései, hanem egy politikai és államtudományi kultúráéi” (Voegelin, 1936:65.). Bizonyos látványos részeredmények arra utalnak, hogy még a legfrappánsabban „eredetinek” tűnő gondolatok is több helyütt bukkanhatnak elő az irodalomban. Ilyen például Palacký lemondólevelének híres Voltaire-parafrazisa, a „Gesamtstaatsidee” egyik leggyakrabban idézett szemléltető szövege: „Kétségtelen, hogy ha az osztrák állam nem létezne oly hosszú idő óta, Európa, sőt valójában az emberiség érdekében állna, hogy erőfeszítéseket tegyünk mielőbbi létrehozására.”⁴ Az újabb irodalomban Jiri Kořalka emlékeztet ismét arra, hogy a formula („daß es geschaffen werden sollte, wenn es nicht da wäre”) már 1848. március 28-án olvasható a *Wiener Zeitung*ban Hans Perthlaer tiroli jogásznak (a későbbi Johann von Perthaler lovagnak, Schmerling közeli munkatársának) a cikkében, de kapcsolat mutatható ki Karl Moering SIBYLLINISCHE BÜCHER AUS OESTREICH (SZIBILLA-KÖNYVEK AUSZTRIÁBÓL) című 1848-as röpiratának első mondatával is (Kořalka, 1986:24.).

Az első politikai-filozófiai szintézistervből elkészült három fejezet mindemellett sok tekintetben azt jelzi, hogy Eötvös vele fordulóponthoz érkezett 1848 utáni gondolkodói útján. Mindenekelőtt megváltozik a megcélzott olvasóközönség: a tény, hogy Eötvös AZ 1848IKI FORRADALOM TÖRTÉNETÉ-nek egyik magyar nyelvű fejezetét egy német nyelvű munka töredékébe fordítja le,⁵ mutatja, hogy immár nem annyira a magyar, hanem sokkal inkább a birodalmi közvéleményhez kíván fordulni. Bevallottan a birodalom jövőjét tekinti a legfontosabb kérdésnek: „Mündama nagy kérdések között, melyek megoldása a jelent foglalkoztatja, nincs egy sem, mely a jövőre nézve fontosabb volna, mint az, hogy az osztrák birodalom miként alkottassék újjá az utóbbi idők nagy megrázkódtatásai után” (160.).

A kérdés fontosságának bizonyítására ugyanazon érveket sorakoztatja fel, amelyeket a birodalmi publicisztika Ausztria feladatáról hangoztat: „az osztrák birodalom földrajzi fekvése mellett nincs állam Európában, amelynek viszonyaira az állás, melyet e birodalom elfoglal, közvetlen hatást ne gyakorolna. [...] Az európai műveltség, továbbá a polgári szabadság határain [...] az osztrák birodalom népeinek magasabb feladata van, mint csupán önnön érdekeik igazolása. Ausztriának nagy küldetése van Európában. [...] Ausztria nagy feladata lett, hogy a műveltség emelését azoknál a népeknél elősegítse, amelyek erre oly fogékonyak, és azt oly régen nélkülözték, és kizárólag az az állam, amely minden népet magában foglal, amelyből az osztrák birodalom áll, tudná e feladatot megoldani. Ausztriának kell a nyugat szabadságát az északkeletről fenyegető, túlerőben levő hatalom ellen megvédeni. [...] Ha Ausztria feladatát meg akarja oldani, akkor mindenekelőtt erősnek kell lennie, és ki kendőzhetné el a szomorú igazságot, hogy pillanatnyilag nem az” (160–161.). Eötvös tehát e művében szükségszerűségnek fogja fel az Osztrák Birodalom létét, amelyet a forradalom előtt Magyarország fejlődésének szempontjából kedvező, de nem elengedhetetlen feltételnek tartott: „Oroszországnak szomszédsága egyrésztől, másiktól saját helyzetünk s a szétfoslási hajlam, mely külön nemzetiségeinkben rejlik, engem meggyőztek, hogy a monarchiának fennállása nem létünk feltétele ugyan, de olyvalami, mit nyugodt kifejlődésünk érdeke igényel.”⁶

Eredetiségre és a korabeli nézetek elméleti meghaladásának kísérletére vallanak azonban a további szövegrészek. Eötvös arra törekszik, hogy e kétrészesre tervezett, el nem készült munkájában szerves egységbe foglalja a múltat és a jövőt, a múltra vonatkozóan a szokásosnál elmélyültebb történeti rekonstrukcióval, a jövőt illetően tisztább fogalmisággal. IV. Henrik francia király törökellenes szövetségi tervének vagy Guizot a Római Birodalomról elejtett egyik megjegyzésének említése már mindenképpen a felhalmozott történeti háttéranyag fokozatos aktivizálására utal.

A fogalmi elemzés felé vezető úton a HÁROM FEJEZET... több szempontból is látványos előrehaladást jelent. Egyrészt Eötvös meghaladja AZ 1848IKI FORRADALOM TÖRTÉNETÉ-NEK ÉS A FRANCIA FORRADALOM TÖRTÉNETÉ-NEK történetírói módszerét. Ott még tagadja az eszméknek a történésekre gyakorolt hatását, és az oknyomozás helyes útjának a különböző anyagi érdekek szerepének felkutatását, az eseménytörténet adekvát rekonstrukciójának pedig a politikai intézménytörténetet tartja. Ezzel szemben e szövegében már az a felismerés munkál, miszerint „nem a birodalom népei közül néhánynak az érzéseiben, hanem valamennyinek az eszméiben kell felismernünk nagy nehézségeink forrását, és ott keresendő helyzetünk veszélye is” (163.). Nem lehet eléggé hangsúlyozni e fordulat jelentőségét, még akkor sem, ha Eötvös itt elért eredményeinek a történelemben uralkodó eszmék fogalmi elemzését illetően csupán mint a törekvést jelző próbálkozásoknak van jelentőségük, mert hiszen az itt leírtakon hamarosan túl fog lépni.

Eötvös figyelmét tehát „az osztrák birodalomban uralkodó politikai eszmék [kiem.: G. G.] felé” kívánja fordítani (uo.). Itt tűnik fel terminusként az elkövetkezendő elemzések központi kategóriáját képező fogalom, az „uralkodó [...] eszmék”. Ugyanitt találjuk meg a kifejezés definícióját is. Eötvös meghatározásának értelmében – s e definíció lényegében politikai írásaiban mindvégig érvényben marad – az uralkodó eszmék a közvéleménynek, illetve az állam vezetőinek körében általánosan elterjedt axiomatikus érvényű kijelentések, amelyek politikai meggyőződésüknek és a gyakorlati politikai döntéseknek a háttérében állnak: „Mivel az emberek szükséglete nem annyira az, hogy helyes, sokkal inkább az, hogy bármilyen meggyőződésük legyen, és ezért, ha egyszer elhiszik, hogy valamiről meggyőződtek, és nézeteik rendszerét a végkövetkeztetésig felépítették, nehéz, sőt majdnem lehetetlen nekik a kiindulási pont helytelenségét bebizonyítani. Ezért az eszmék már az államok kifejlődése során nagy fontosságúak: mivel politikai szenvedélyek – a legnagyobb felbolydulás ritka pillanatait kivéve – mindig csak a nép viszonylag kis részében munkálnak, amíg bizonyos eszmékre többnyire mint közkincsekre tekintenek, és az a tévedés vagy igazság, amely a magasabban állók esetében politikai rendszernek, illetőleg tudománynak alapját képezi, a tömeg számára politikai meggyőződésének fundamentumát alkotja.” (Uo.)

Ennek megfelelően jelöli ki írásának új feladatát: „Szülárdan meg vagyok győződve arról, hogy Ausztriában csupán az eszmék és nézetek körül uralkodó zűrzavart kell megszüntetnünk, hogy a bennünket körülvevő bonyodalmak nagy részét megoldjuk.” (Uo.)

Feltétlenül jelentős, hogy már itt felmerül benne a fogalmi elemzéssel összefüggő módszertani kérdések tisztázásának igénye. A fogalmi beszéd definicionális, nyelvhasználati és szemantikai problémáival összefüggésben megemlíti Bacont, akinek az URALKODÓ ESZMÉK... első kötetében egész fejezetet fog szentelni: „Már Bacon a maga korában azt a megjegyzést tette a tudományokra, hogy van, miszerint ugyanarra a dolagra több szavunk van, de vannak olyan szavak is, melyek mellől hiányoznak a dolgok, melyeket jelölniük kell. A politikában ma is igaz e megállapítás, mivel minden politikatudomány inkább szavakkal, mint a jelölni kívánt fogalmakkal foglalkozik.” (164.) Itt váltja fel Eötvös tudományos re-

ferenciával a probléma aforisztikus megközelítését, melyet Goethe FAUST-jából idéz a REFORM-ban: „Mefisztó híres tanácsa szerint, »denn eben wo euch die Begriffe fehlen, da steht das Wort am rechten Ort«”;⁷ a kérdés állandó jelenlétére utal nála, hogy már 1841-ben, KELET NÉPE ÉS PESTI HÍRLAP című röpiratában megemlíti: „Tökéletlen nyelveinkben a szók száma nem felel meg a fogalmak különbségeinek; évről évre változik sokszor egy szónak értelme” (Eötvös, 1978:I. 259.). A birodalmi közvéleménynek a múlt értékelésére vonatkozó nézeteit is csupán képes beszéddel, nemigen eredeti vihar-, betegség-, épület- és földműves-állammetaforákkal írja le.⁸ A metaforikus beszéd a későbbiekben is feltűnik majd elméleti írásaiban az érvelés mellett, de itt még *helyette* áll.

Felhasznált irodalom

- Andrian-Werbung, Victor, Freiherr von (1843): ÖSTERREICH UND DESSEN ZUKUNFT. Hamburg, Bei Hoffmann und Campe, 1843.
- Bidermann, Hermann Ignaz (1872): GESCHICHTE DER ÖSTERREICHISCHEN GESAMT-STAATS-IDEE 1526–1804, I–II. Wien, H. Geyer, 1872.
- Chowanetz, Joseph (1850): ÖSTERREICHS MISSION ALS KATOLISCHE WELTMACHT UND ALS EUROPÄISCHE VÖLKERMONARCHIE. Shaffhausen, Verlag der Fr. Hunter’schen Buchhandlung, 1850.
- Csáky, Moritz (1996): EUROPA IM KLEINEN: MULTIETHNIZITÄT UND MULTIKULTURALITÄT IM ALTEN ÖSTERREICH. In: Schmidinger, Heinrich, hrsg.: DIE EINE WELT UND EUROPA. Graz, Styria, 1991. 207–248.
- Eötvös József (1976): LEVELEK. Összegyűjt., előszó, jegyz. Oltványi Ambrus. (Eötvös József művei. Szerk. biz. Fenyő István, Illés Endre, Pándi Pál, Sótér István, Weber Antal.) Magyar Helikon, 1976.
- Eötvös József (1978): REFORM ÉS HAZAFISÁG, I–III. Szerk., előszó, jegyz. Fenyő István. (Eötvös József művei.) Magyar Helikon, 1978.
- Fenyő István (1978): MAGYARSÁG ÉS EMBERI EGYETEMESSÉG. EÖTVÖS JÓZSEF, A PUBLICISTA. In: Eötvös József: REFORM ÉS HAZAFISÁG, I–III. Magyar Helikon, 1978. I. 5–81.
- F. K. (1848): DIE NATIONALITÄTSBESTREBUNGEN UND ÖSTERREICH, I. In: *Journal des Österreichischen Lloyd*, 169. (25. Juli.) XIII. Jg. (1848.) 548.
- Fröbel, Julius (1848): WIEN, DEUTSCHLAND UND EUROPA. Wien, Joseph Reck & Sohn, 1848.
- Gángó Gábor (1994a): EÖTVÖS JÓZSEF ELSŐ POLITIKAI-FILOZÓFIAI SZINTÉZISTERVE. In: *Századok*, 128. (1994/1.) 160–168.
- Gángó Gábor (1994b): JÓZSEF EÖTVÖS’ ERSTER VERSUCH EINER STAATSPHILOSOPHISCHEN SYNTHESE. In: BERLINER BEITRÄGE ZUR HUNGAROLOGIE. (1994.) 95–114.
- Helfert, Joseph Alexander, Freiherr von (1853): ÜBER NATIONALGESCHICHTE UND DEN GEGENWÄRTIGEN STAND IHRER PFLEGE IN ÖSTERREICH. Prag, J. G. Calve, 1853.
- Hermann Róbert (1996) szerk.: 1848–1849. A SZABADSÁGHARC ÉS FORRADALOM TÖRTÉNETE. Videoprint, 1996.
- Jászi Oszkár (1983): A HABSURG-MONARCHIA FELBOMLÁSA. Fordította Zinner Judit, előszó Hanák Péter. Gondolat, 1983.
- Jordan, Dr. J. V. (1849): NICHT DEUTSCH! NICHT RUSSISCH! NUR ÖSTERREICHISCH! Offenes Sendschreiben an Herrn Franz Schuselka. Prag, J. G. Calve’sche Buchhandlung, 1849.
- Kemény Zsigmond (1982): MÉG EGY SZÓ A FORRADALOM UTÁN. In: *úő: VÁLTOZATOK A TÖRTÉNELEMRE*. Szerk., utószó, jegyz. Tóth Gyula. (Kemény Zsigmond művei.) Szépirodalmi, 1982. 375–559.

- Kořalka, Jiří (1986): PALACKÝ UND ÖSTERREICH ALS VIELVÖLKERSTAAT. In: *Österreichische Osthefte*, 28. (1986.) 22–37. és Busek, Erhard–Stourzh, Gerald, hrsg.: *NATIONALE VIELFALT UND GEMEINSAMES ERBE IN MITTELEUROPA*. Wien–München, Verlag für Geschichte und Politik, R. Oldenbourg Verlag, 1990. 81–92.
- Möring, Karl (1848a): *SIBYLLINISCHE BÜCHER AUS OESTREICH*. Erster Band. Hamburg, Hoffmann und Campe, 1848.
- [Möring, Karl] (1848b) *Cameo: ÖSTERREICH UND SEIN WELTBERUF*. Wien, Verlag von Tendler et Comp, 1848.
- Palacký, Franz (1866): *ÖSTERREICHS STAATSIDEE*. Prag, J. L. Kober, 1866.
- Palacký, Franz (1874): *GEDENKBLÄTTER. AUSWAHL VON DENKSCHRIFTEN, AUFSÄTZEN UND BRIEFEN AUS DEN LETZTEN FÜNFZIG JAHREN*. Prag, F. Tempsky, 1874.
- Peil, Dietmar (1983): *UNTERSUCHUNGEN ZUR STAATS- UND HERRSCHAFTSMETHAPHORIK IN LITERARISCHEN ZEUGNISSEN VON DER ANTIKE BIS ZUR GEGENWART*. (Münstersche Mittelalter-Schriften Bd 50.) München, Wilhelm Fink Verlag, 1983.
- Redlich, Josef (1920–26): *DAS ÖSTERREICHISCHE STAATS- UND REICHSPROBLEM*, I–II. Wien, Der Neue Geist Verlag, 1920–26.
- Schuselka, Franz (1843): *DIE ORIENTALISCHE DAS IST RUSSISCHE FRAGE*. Hamburg, Bei Hoffmann und Campe, 1843.
- Schuselka, Franz (1849): *DEUTSCH ODER RUSSISCH? DIE LEBENSFRAGE ÖSTERREICHS*. Wien, Jasper, Hügel & Manz, 1849.
- Voegelin, Erich (1936): *DER AUTORITÄRE STAAT. EIN VERSUCH ÜBER DAS ÖSTERREICHISCHE STAATSPROBLEM*. Wien, Julius Springer, 1936.
- Wesselényi Miklós (1992): *SZÓZATA MAGYAR ÉS SZLÁV NEMZETISÉG ÜGYÉBEN*. Szöveggond., jegyz. Deák Ágnes, előszó Dénes Iván Zoltán. Európa, 1992.

Jegyzetek

1. Magyarul: Gángó, 1994a; németül: Gángó, 1994b. A továbbiakban a magyar fordításra hivatkozom.
2. Wesselényi Miklós *SZÓZAT A MAGYAR ÉS SZLÁV NEMZETISÉG ÜGYÉBEN* című művét a korabeli politikai publicisztika kontextusában részletesen elemzi Deák Ágnes *WESSELÉNYI SZÓZAT-A KORABELI OSZTRÁK–NÉMET ÉS SZLÁV RÖPIRAT-IRODALOM TENGEREKÉBEN* című tanulmánya. In: *WESSELÉNYI-EMLÉKÜLÉS*. (Kölcsey Társaság, Társasági füzetek 8.), Fehérgyarmat (1997). 17–38.
3. Idézi: Csáky, 1996:223.
4. Urbán Aladár fordítása. A fordítást átvetttem: Hermann, 1996:92. Az idézet a lemondólevél német kiadásában: Palacký, 1874:152.
5. A két szöveg egymáshoz való viszonyát ille-

- tően lásd Eötvös József: *AZ 1848IKI FORRADALOM TÖRTÉNETE – MÜNCHENI VÁZLAT*. S. a. r., bev., jegyz. Gángó Gábor. Argumentum, 1993. 7. skk.
6. Eötvös József – gróf Széchenyi Istvánhoz. Pest, 1848. február 28. Eötvös, 1976:205–206.
7. Eötvös, 1978:I. 370. Magyarul: „*Éppen hol nincsenek fogalmak, megfelelő szó hamarost akad*”. Sárközi György fordítása. Az adatot átvetttem Fenyő István jegyzeteiből: Eötvös, 1978:III. 748. Eötvös gondolkodásának aforisztikus sajátosságairól: Fenyő, 1978:10. skk.
8. Az állammetaforák tipologikus összefoglalása: Peil, 1983. Az épületmetafora például elterjedt toposz Wielandnál, Adam Müllernél, Sieyès abbénál meg a francia és az 1848-as forradalom irodalmában: Peil, 1983:628. skk.